

SANATIN SOSYAL BOYUTLARI ÜZERİNE BİR ÖN DENEME

Sıtkı M.ERİNÇ*

Sanatı ister bir olgu, ister bir süreç, isterse bir nesne olarak düşünelim, onun en vazgeçilmez boyutlarından biri, belki de ilki sosyal yapı ile ilintili olanıdır.

Sanatın sosyal boyutu, bir sebep-sonuç ilişkisini hemen ortaya koyan en etkin boyut olup, burada varolan, var olabilir olan bir kopma, bir çatlama, hatta bir ihmal, hem sebebe, hem de sonuca, giderilmesi adeta olanaksız tepki şeklinde etki yapar.

Bir toplumun sanatı, o toplumun sosyal yapısının bir ürünü olduğu gibi, bir toplumun sosyal yapısı da o toplumun sanatının bir ürünüdür. Bu ilişki bir bütün olarak ele alınmadıkça, sanatın temel yasalarından biri, kanımca ilki gözden kaçtıkça, ihmal edildikçe, kuramsal olarak bilinen, beklenen sanatla var edilen sanat arasında uçurumlar oluşur, hatta sanatın anlamı, sanattan anlaşılması gereken değişerek, ona yeni, yepyeni, fakat çağa ve diğer toplumlara uymayan, daha da öte zıt düşen anlamlar yüklenir.

Sanatla sosyal yapı ilişkisini, ayrışamaz bir bütün olarak ele almak kaçınılmaz olmakla birlikte, salt zamansal bir anlatı, zamansal bir gözlem olarak ya sanattan sosyal yapıya, ya da karşıtı olarak uzanan boyuta öncelik vermek gerekmektedir. Bu nedenle, belki de salt ussal bir gerekçeyle sosyal yapıdan başlama daha doğru olur diye düşünülebilir.

Sosyal yapı, özellikle sanat baz alındığında, en küçük ünitesi olan ailede bile kimi bölünmeler, farklılaşmalar gösterir. Yani bir aile bile, kendi içinde homojen bir yapıya sahip değildir.

Sanatı, ister yöresel, ister ulusal, ister evrensel olarak ele alalım, içine oturtulmak istenen alanın heterojen yapısı, hem potansiyel sanatçıları, hem de alıcıları doğrudan etkileyecek ve her yapı kendi

* Prof.Dr., Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Öğretim Üyesi.

sanatçısını ve kendi sanatseverini var edecektir.

Sosyal yapı alanı, aileden başlayarak evrensele doğru genişledikçe de bu karmaşıklık daha girift bir hal alacaktır doğal olarak.

Worringer'e göre sanat, "insanoğlunun hesaplaşma süreci içinde olan ve gerek din, gerek dünya görüşünün evrimi olgusunu belirleyen ruhsal güçlerin sadece bir dışavurum biçimidir". Bu bağlamda sanat, hem sanatçısı için, hem de alıcısı için, kendi içsel ve dışsal edinimlerinin bir hesaplaşması şeklinde ortaya çıkacağı için sosyal yapının nitelikleri; artı ve eksileri, sanata, bir yansıma gibi konuklanıverecektir. Bunun başka bir yolu da yoktur. Varmış gibi algılamak, olsa olsa taklit ürünleri, kopya ürünleri yaratabilir ama sanatı yaratamaz.

O halde, sosyal yapı kendini değiştirip geliştiremedikçe, yani çağa ayak uyduramadıkça sanatını da yitirmek zorunda kalır. Üstelik, sanattaki yorulmaların, yıpranmaların, eskimelerin farkına da varamayacağından bu yitimi de algılayamaz ve "sanatım" diye tutturduğu, kıvanç duyduğu onu, daha da derine, eskiye ve geriye çeker. İşte sebep-sonuç ilişkisi de burada, kendini en çarpıcı bir şekilde gösterir.

Bir sosyal yapı, nitelik ve nicelik bakımından ne denli farklı ünitelerden oluşursa oluşsun, yine de kimi asgari özellikler bu üniteleri, şu ya da bu ölçüt açısından bir kaç gruba indirger ve sözgelimi, kimileri "azınlık" olarak kalır, kimileri de "çoğunluk". Çoğunluğun değerleri, hele bu toplum az gelişmiş bir ülkeyi imliyorsa, kendini "popüler kültür"de, "popüler sanat"ta gösterir.

Kandinsky, yaşam öyküsünü anlatırken şöyle diyor: "Bütün hayatıma damgasını basan ve beni o günler temelden sarsan iki olay yaşadım. Bunlar Moskova'daki Fransız Sergisi-her şeyden önce Claude Monet'nin 'Saman Yığını'- ile Saray Tiyatrosu'ndaki bir Wagner sergilemesiydi."

Salt bu anlatıdan hareketle, sosyal ortamın, bir potansiyel sanatçı için nasıl hazırlanmış olduğunu, nasıl hazırlanması gerektiğini bile kestirebiliriz. Acaba şöyle diyebilir miyiz?

-Sanatçı olmaya niyetlenmiş bir kimse, eğer Monet’yi görmemişse, Wagner’i seyretmemiş, dinlememişse evrensel boyutta bir sanatçı olabilemez.

Ya da şöyle söylemek olanaklı mıdır acaba?

Monet-Wagner hattı üzerinde gidip-gelemeyen bir sanatsever Kandinsky’yi de göremez, anlayamaz. Yani çağını yakalayabilemez.

Her sosyal yapı ve her bir yapı içindeki üniteler doğal olarak piramidal bir görüntüye sahiptir. İster eğitim açısından alalım, ister görgü, bilgi, ister ekonomik koşullar, ölçüt ne olursa olsun, içeriği değişse bile -ki pek değişmemektedir- piramidal görüntü kendini yine hissettirir, gösterir. Bu yapının oluşması, genel olarak, tabandan tavana doğrudur ve deyiş yerinde ise, alttan üste çıkmakla, tırmanmakla meydana gelir. Sanat söz konusu olduğunda bu tırmanma ancak, bir “beğeni” değişmesi ile olanaklıymış gibi gözükmektedir. Yani, sanatı, sanatını sorgulayabilmekle, “ne kadar sanat” sorusuna cevap aramayı akıl edebilmekle, estetik beğenilerinden kaygı duyabilmekle olanaklıymış gibi gözükmektedir.

Kimi zaman şans, eğitim, ekonomik farklılaşma, statü gibi değişmeler, dayanaksız demokrasi veya özgürlük anlayışları piramidal yapıda tırmanmayı olanaklı kılar, hatta hızlandırır gibi bir izlenim verir ve bu izlenimler sonunda, bu yapı, adeta bir küp şekline bile dönüşebilir, piramit tepe taklak bile olabilir. Yani sosyal sınıfların kaçınılmaz doğası değiştirilmiş zannedilir, zannettirilir. İşte bu durumda da popüler sanat, gerçek sanatın, doğru sanatın yerini alıverir. Gerçek sanat, doğru sanat tanımlamalarından kastedilen, sadece sorgulanan, sorgulanabilen sanattır, ne kadar sanat sorusuna yanıt aranan sanattır, yoksa popüler sanatı ret eden sanat değil.

Sosyal yapının bireyelerine, ya da üyelerine dar, sınırlı ve değişmez olanaklar tanıdığı toplumlarda sanatsal sınıf atlamalarda, yani piramidin yukarılarına doğru tırmanmalarda şans payı, ya “yetenek” denen bilinmeyenden geçmektedir, ya da “eğitim” denilen ikinci bir bilinmeyenden.

Böyle toplumlarda hiç eğitim görmeden, sözgelimi, salt sesi güzel diye sanatçı olunabileceği, sanatçı sınıfına sokulabileceği gibi, salt

eğitim g6rd6 diye de bir kimse sanatçılığı hak ettiğini sanır, ya da sanatçı sanılır.

G6zlemler, sanatçı sıfatının kazanılabilmesi için en azından yetenekle eğitimin illa ki birlikte olmasının gerekliliğini g6stermektedir.

Alıcı, ya da sanatsever olma durumunda da pek fark yok gibi bu bağlamda. S6zgelimi, salt stat6s6 değişti diye, 6rneğin bir y6ksek okul m6d6r6, ya da bir millet vekili oldu diye sanattan da anlar geçinmek, ya da sanattan anlar diye kabul g6rmek, ya da birinden sağlanan kulak k6lt6r6yle sanat eleştirisinde bulunmak, bu tiplerin, kendilerini piramidal yapının 6stlerine terfi etti sanmalarına, sanılmalarına neden olur.

Her iki halde de; hem sanatçı olarak, hem de alıcı olarak, piramidal yapıda bir değişme gerçekleştirildiği halde, beğenide bir değişme, pek bir değişme olmadığı için, aynı sanatsal arza g6sterilen talep değişmiş ve artmış gibi olur, ya da 6rnek alınacaklar da aynı talep k6mesine girdiklerinden talep genişlemiş, yaygınlaşmış gibi g6z6k6r. Aslında bu, sanatsal kalitenin d6şmesinden başka bir Şey değildir, başka bir Şekilde yorumlanamaz.

Sanatın klasik tanımlamasında yer alan “duygu, duyarlılık, duygusallık” gibi s6zc6kler, bug6n yok olmasalar bile değerlerini b6y6k 6l6de yitirmişlerdir, ya da değerleri 6zerine b6y6k 6l6de Ő6phe vardır. Zira, yine sanatın tanımlamalarında yer alan ve halen 6nemini koruyan “sezgi”nin bunlara değil, akla, bilgiye, g6rg6ye dayandığı kanısı daha fark edilir olmuş, daha çok bilinçlere yerleşmiş gibidir. Hal b6yle olunca da, salt yetenek, ya da eğitimle eşanlamlı gibi sayılan salt diploma, iyi sanatın, doğru sanatın var edililişini olanaklı kılamamaktadır. Biraz dikkat, biraz sağlıklı algılama bunun doğruluğunu, her sosyal yapıda g6sterebilir.

Sanat alıcılarının statik sanat yargıları, babadan-anadan, adeta genetikmişesine gibi gelen beğeni 6l6tleri, içinde buldukları kimi sosyal yapının kaçınılmaz bir sonucu olacağından, her sosyal yapı, kendi sanatını da, kendi sanatçısını da bu beğeni yargıları doğrultusunda yaratacaktır. Bir başka deyişle, talebe g6re 6r6n veren, verebilen kimseler, toplum içinde sanatçı kabul edilir ve maddi-manevi bir 6ne

kavuşurlar. Bu durumda sanatçı, kendini var eden toplumu içinde sınıf atlar ve bu sınıf atlamayı, başka sosyal sınıflar için de geçerli sanır, sanılır. Sonuçta da, belli bir talebe göre oluşan sanat, hiç bir arz yaratmaksızın, salt varolan, bilinen duygulara doyum sağladığı için, bir toplumun evrensel boyuttaki sanatı kabul ediliverir, bir toplumun evrensel boyuttaki sanatı gibi savunulmak istenir. Böylece ya çok yerel bir sanat, ya da taklitten oluşan sanat, belli bir toplumun kimliğiymiş gibi nitelendiriliverir.

Sanatın, çıkmaz sokaklarının dar koridorlarında, bir bu yana, bir öteki yana vura vura, çarpa çarpa yol almak isteyen, yol aldığını sanan bir sanat hem belli bir sosyal yapının ürünü olarak kendini var kılar, hem de kendi sosyal yapısını oluşturur. Ama bu oluşturma, al baştan, sil baştan öte bir şey de değildir. Yani, iki sosyal yapı arasında sanatsal bir değişme, bir gelişme olmaz, olamamıştır.

Kısır döngü, çoğunluğun duygusal doyum araçlarına sanat damgasını bir kere vurmaya görsün, artık ne evrensel değerlerle boy ölçüşebilecek bir toplumdan söz edilebilir, ne de evrensel boyutta kendini kabul ettirebilecek bir sanattan....